

Κατὰ τὸν Mandeville¹⁾ «αἱ πράξεις πᾶσαι περιλαμβανομένων καὶ τῶν καλουμένων ἀρετῶν προερχονται ἐκ κενοδοξίας καὶ φιλαυτίας». Σφάλλεται ὁ Shaftesbury παραδεχόμενος τὴν ὕπαρξιν ἀνιδιωφελῶν κλίσεων ἢ ὀρμῶν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει φιλαυτος, μόνον δ' ὁ φόβος ποιεῖ αὐτὸν κοινωνικόν. Πράξεις φαινόμεναι ὅτι ἐγκλείουσι τὴν θυσίαν ἰδιωφελῶν κλίσεων ἐπ' ἀγαθῆ τῆς κοινωνίας, ἔργα γίνονται ἐκ ματαιοφροσύνης καὶ φιλαυτίας. Καὶ τοῦτο οὕτως ὀφείλει νὰ ἔχη. «Ἀπληστία, ἄσωτία, φθόνος, φιλοδοξία καὶ ἀντιζηλία εἶναι αἱ ρίζαι τῆς φιλοκερδείας καὶ μᾶλλον ταῦτα συντελοῦσιν εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ἢ ἡ εὐνοια καὶ ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν ἐγκράτεια»²⁾. Ὅθεν ἡ κοινωνικὴ εὐτυχία ἐξαρτᾶται ὄντως ἐκ τῶν κακιῶν (τῶν φιλαύτων ὀρμῶν) τῶν μελῶν. Παραπλήσια εἶχεν ἤδη διδάξει ὁ La Rochefoucauld³⁾, ὅστις τὴν φιλαυτίαν (*l'amour-propre*) θεωρεῖ ὡς τὸ μόνον ἐλαττήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, καὶ ὁ La Bruyère⁴⁾. Ὁ ὕλιστής Lamettrie⁵⁾ πρεσβεύει ὡσαύτως τὸ δόγμα τῆς φιλαυτίας ἐν τῇ ἠθικῇ. ἔτι δὲ ὁ Ἑλβέτιος, Φρειδερίκος ὁ Μέγας, ὁ Βολταίρος, ὁ D'Alembert καὶ ὁ Holbach, ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Système de la nature*⁶⁾.

Κατὰ τὸν Ἑλβέτιον ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μόνον μία ὄντως ἀρχέγονος καὶ σύμφυτος ὀρμή, ἡ φιλαυτία (*l'amour-propre*). Ἡ φιλαυτία εἶναι ἡ πηγὴ πασῶν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν συναισθημάτων, πᾶσαι δ' αἱ ἄλλαι διαθέσεις εἶναι ἐπίκτητοι. Ἡ ἠθικότης ἀποβαίνει δυνατὴ διὰ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγωγῆς τοῦ νὰ βλέπωσι τὸ ἴδιον συμφέρον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι. Ἡ προσδοκία ἀμοιβῆς εἶναι τὸ μόνον ἐλαττήριον τῆς ἠθικότητος· ἐὰν μὴ

1) *Fable of the Bees, or Private Vices Public Benefits*, 1714, ἔργον γραφέν πρὸς ἀναίρεσιν τῆς τοῦ Shaftesbury διδασκαλίας.

2) Τὸ χωρίον παρελήχθη ἐκ τοῦ Falkenberg, *Geschichte der neueren Philosophie*.

3) Ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ : *Reflexions, ou Sentences et maximes morales*, 1665.

4) *Les caractères et les mœurs de ce siècle*, 1687.

5) 1709-51.

6) Πρὸς. κεφ. II, § 6 (3).

συνέφερον ἡμῖν νὰγαπῶμεν τὴν ἀρετὴν, ἀρετὴ δὲν θὰ ὑπῆρχεν¹⁾).

6. **Κριτικὴ τῆς φιλαύτου θεωρίας.** — Ἡ θεωρία αὕτη μοι φαίνεται πλημμελής. Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ μόνον ἐλαττήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἶναι ἡ ἐκάστου αὐτοσυντηρησιὰ καὶ πρόοδος. Τὸ νὰ λέγωμεν, ὅτι πράξις τις παρήχθη ἐξ ἰδιωφελοῦς ἐλαττηρίου, οὐκ εἶναι δυνατόν νὰ σημαίνη : ἢ ὅτι ὁ πράττων εἶχε κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως σαφῶς πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐπραγίαν, τ.ἔ. ἠπίστατο ὅτι ἡ πράξις αὕτη ἐμελλε νὰ ὠφελήσῃ αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο ἐβουλήθη αὐτήν, ἢ ὅτι ἐβουλήθη τινὰς πράξεις, αἵτινες κατὰ τύχην συνέβη νὰ εἶναι εἰς αὐτὸν ἐπωφελεῖς χωρὶς ὅμως νὰ γνωρίζῃ, ὅτι ἦσαν τοιαῦτα.

(1) Ἐάν ἐκδεχώμεθα τὴν φιλαυτον θεωρίαν κατὰ τὴν πρώτην σημασίαν, πολλαὶ πράξεις, καλούμεναι ἰδιωφελεῖς, οὔτε ὄντως ἰδιωφελεῖς, νομίζω, εἶναι, οὔτε ἑτερωφελεῖς, τ.ἔ. ὁ ταύτας πράττων οὐδεμίαν ἔχει συνειδήσιν τοῦ παρ' αὐτῶν ἐπιτελουμένου σκοποῦ. Ἐκ τοῦ ὅτι ζῆν τι ἀπλῶς ἐφίεται πράξεως, ἥτις ἀποβαίνει συντηρητικὴ αὐτοῦ, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὑπόκειται εἰς αὐτὴν φιλαυτόν τι ἐλαττήριον. Ὄταν ἡ γαλῆ καταδιώκῃ τὸν ποντικόν, δὲν δυνάμεθα πράγματι νὰ εἴπωμεν ὅτι αὕτη μεριμνᾷ περὶ ἑαυτῆς, ἀλλ' ὅτι φροντίζει περὶ τοῦ ποντικοῦ. Ὁρέγεται τοῦ ποντικῶ ἔνεκα αὐτοῦ τούτου καὶ οὐδεμίαν ἔχει παράστασιν τοῦ ὅτι ὠφελεῖ ἑαυτήν. « Ἡμέτερον περὶ τῶν πραγμάτων διαφέρον », λέγει ὁ James, « σημαίνει προσοχὴν καὶ ἐξέγερσιν, ἃς ἡ τούτων παράστασις γεννᾷ, καὶ πράξεις, ἃς ἡ τούτων παρουσία προκαλεῖ. Ὄττω πᾶν εἶδος ζῴων ἔχει ἴδιον διαφέρον περὶ τῆς ἑαυτοῦ λείας ἢ τροφῆς, περὶ τῶν ἑαυτοῦ ἐχθρῶν, περὶ τῶν ὁμοφύλων καὶ τῶν

1) Πρβλ. καὶ Paley καὶ Βάνθαμ, ὧν αἱ διδασκαλίαι ἐξετέθησαν ἐν κεφαλαίῳ VI. Ὁ Hartley καὶ οἱ περὶ αὐτὸν νομίζουσι τὰς φιλαύτους ἐρμᾶς ὡς πρωτογενεῖς, τὴν δὲ συμπάθειαν ὡς δευτερογενῆ ἢ παράγωγον. Τὰ αὐτὰ δοξάζει καὶ ὁ Jehrings, Zweck im Recht, τομ. II. Τὸ ἀρχέγονον τῆς τε φιλαυτίας καὶ τῆς συμπάθειας διδάσκουσιν εἰ ἐξῆς : Βάκων, Κουμπερλάνδος, Shaftesbury, Hutcheson, Butler, Hume, A. Σμίθ, J. St. Mill, Bain, Δαρβίνοσ, Sidgwick, Σπένοσρος, Stephen, Paulsen, Höffding, Wundt, καὶ πάντες οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι.

νεογνῶν. Ἐὰν πράγματα ταῦτα γοητεύουσι καὶ κατακηλοῦσι διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐνυπαρχούσης πρὸς τοῦτο δυνάμεως· φροντίζει περὶ τούτων τὸ ζῶον χάριν αὐτῶν τούτων. Ὅπερ οἱ ἑταῖροί μου καλοῦσιν ἐμὴν σωματικὴν ἰδιωφέλειαν ἢ φιλαυτίαν, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἄθροισμα πασῶν τῶν ἐξωτερικῶν πράξεων, ἃς τὸ πρὸς τὸ ἐμὸν σῶμα διαφέρον τοῦτο· ἀθρομῆτως προκαλεῖ καὶ ἐξέλκει ἅπ' ἐμοῦ. Ἡ ἐμὴ φιλαυτία εἶναι ἐνιαῦθα περιγραφικός τις μόνον ὅρος συμπεριλαμβάνων καὶ συγκεφαλαιῶν τὰ ὑπ' ἐμοῦ φανερούμενα ἐξωτερικὰ συμπτώματα. Ὅταν ὑπὸ φιλαυτίας προάγωμαι νὰ διατελῶ καθήμενος, ἐν ᾧ κυρίαὶ ἴστανται, ἢ νὰ λαμβάνω τι πρῶτος ἐκκρούων τὸν γείτονά μου, ὅ,τι ἐνταῦθα ἀληθῶς ἀγαπῶ, εἶναι ἢ ἀνετος ἔδρα, εἶναι αὐτὸ τὸ λαμβανόμενον πρᾶγμα. Ἀγαπῶ ταῦτα πρῶτως καὶ ἀρχῆθεν, καθὼς μήτηρ τὸ ἑαυτῆς παιδίον ἢ γενναῖος ἀνὴρ ἠρωϊκὴν πράξιν. Ὅπου, ὡς ἐνταῦθα, ἢ φιλαυτία εἶναι ἀπότοκος ἀπλῆς ὀρμεμφύτου κλίσεως, οὐδὲν ἄλλο εἶναι αὕτη ἢ ὄνομα τεθημένον ἐπὶ τινῶν ἀνακλαστικῶν πράξεων. Πρᾶγμα τι ἐπισπᾶται τὴν προσοχὴν μου ἀναποδράστως, καὶ ἀναποδράστως προκαλεῖ τὴν «φιλαυτον» ἀντίδρασιν. Ἐὰν δ' αὐτόματόν τι ἠδύνατο νὰ εἶναι οὕτω τεχνηέντως πεποιημένον, ὥστε νὰ πομιμῆται τὰς πράξεις ταύτας, ὀρθῶς θὰ ἐκαλεῖτο φιλαυτον, ὅπως ἐγώ. Ἐγὼ βεβαίως δὲν εἶμαι αὐτόματον, ἀλλ' ὄν λογιζόμενον. Οἱ ἐμοὶ δ' ὅμως λογισμοί, καθὼς καὶ αἱ ἐμαὶ πράξεις, ἀναφέρονται ἐνταῦθα εἰς μόνον τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα. Δὲν ἔχουσι χρεῖαν οὔτε νὰ γνωρίζωσιν οὔτε νὰ φροντίζωσι περὶ τινος καθαρῶς ἐσωτερικῆς ἀρχῆς. Ἐφ' ὄντι δ' ὅσῳ μᾶλλον «φιλαυτος» εἶμαι κατὰ τὸν πρωτογεγενητόν τρόπον, τόσῳ μᾶλλον τυφλῶς θὰ βυθισθῆ ὁ λογισμὸς μου εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰς ἀφορμὰς τῶν ἐπιθυμιῶν μου καὶ τόσῳ μᾶλλον θὰ δύναται νὰ ἐμβλέψῃ πρὸς τὰ ἔνδον. Οὕτω παῖς μικρὸς, παρ' ᾧ ἡ συνείδησις τοῦ καθαρῶ ἐγώ, ἢ συνείδησις ἑαυτοῦ ὡς νοοῦντος, θεωρεῖται κατὰ κανόνα ὡς οὕτω ἀνεπτυγμένη, εἶναι, ὡς Γερμανὸς τις εἶπεν, *der vollendeste Egoist* ¹⁾).

1) James, *Psychology*, I, σελ. 320 κέ. Πρβλ. καὶ *Hume*, *Inquiry concerning the Principles of Morals*, παράρτημα II, τέλος: «Ὁσχύτως ὄν»

(2) Ἄλλ' ἐὰν ἐκδεχόμενοι τὴν θεωρίαν τῆς φιλαυτίας ἐπὶ τῆς δευτέρας σημασίας, θεωρήσωμεν πράξεις φιλαύτους ἐκείνας, αἵτινες συμβαίνει νὰ εἶναι ὠφέλιμοι πρὸς τὸν πράττοντα χωρὶς νὰ γινώσκῃ τοῦτο, καὶ τότε πάλιν δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι πᾶσαι αἱ πράξεις εἶναι ἰδιωφελείς. Διότι καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ τᾶλλα ζῷα ἐπιθυμοῦσι καὶ ποιοῦσι πολλὰς πράξεις, αἵτινες, ὡς εἶδομεν ἤδη, εἶναι ὠφέλιμοι οὐ μόνον πρὸς τὸ ἄτομον τὸ ταύτας ποιοῦν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ γένος, εἰς δὲ τοῦτο ἀνήκει. Οἱ ἄνθρωποι δηλονότι δὲν ἐπιθυμοῦσιν οὐδὲ ποιοῦσι πράξεις λυσιτελεῖς μόνον πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν εὐδαιμονίαν.

(3) Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι φροντίζομεν μόνον περὶ ἡμῶν αὐτῶν. Φροντίζομεν περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ φροντίζομεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων¹⁾. Ὁ δὲ ἰσχυρισμός, ὅτι φροντίζομεν μόνον περὶ ἡμῶν αὐτῶν εἶναι τόσον ἀναλήθης, ὅσον καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι φροντίζομεν μόνον περὶ τῶν ἄλλων. Ἀληθῶς δὲ πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι καὶ φιλαυτοὶ ἢ ἰδιωφελείς καὶ φιλέτεροι ἢ ἑτερωφελείς. Ἰονεῖς φιλοῦντες τὰ ἑαυτῶν τέκνα καὶ προθυμοῦμενοι νὰ στερῶνται ἀπολαύσεών τινων ἐν τῷ βίῳ, ὅπως τὰ ἑαυτῶν τέκνα προκόπτωσιν, εἶναι φιλέτεροι· ὁ στρατιώτης ὁ ἀναλαμβάνων ἐκ φι-

πάρχουσι ψυχικαὶ διαθέσεις, ὑφ' ὧν ἐλαυνόμεθα ἀμέσως εἰς ἐπιζήτησιν ἰδίων τινῶν πραγμάτων, ὅσον δόξης, δυνάμεως, ἐκδικήσεως, εἰς οὐδὲν ἀποδλέποντες συμφέρον· καὶ, ὅταν κτηθῶσι τὰ πράγματα ταῦτα, ἐπέρχεται ὡς ἀκολούθημα τῶν ἐκπληρωθεισῶν κλίσεων ἡμῶν ἡδὴ συναίσθημα. Ἡ φύσις ὁφείλει διὰ τῆς ἐσωτερικῆς διαμορφώσεως καὶ συστάσεως τῆς ἡμετέρας ψυχῆς νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀρχῆθεν ροπὴν τινα πρὸς δόξαν, πρὶν δυνηθῶμεν ἐκ τῆς κτήσεως ταύτης νὰ πορισθῶμεν ἡδονὴν τινα ἢ νὰ ἐπιζητήσωμεν ταύτην ἐκ φιλαυτίας καὶ πόθου εὐδαιμονίας. Κατὰ πάσας δὲ ταύτας τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει πάθος, ὅπερ τείνει ἀμέσως πρὸς τὸ ἀντικείμενον καὶ ποιεῖ αὐτὸ πρὸς ἡμᾶς πηγὴν ἀγαθοῦ ἢ εὐδαιμονίας, καθὼς ὑπάρχουσι καὶ δευτερεύοντα πάθη, ὑστερον ἐπιγεννώμενα καὶ ἐπιδιώκοντα τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὡς μέρος τῆς ἡμετέρας εὐτυχίας, εὐθύς ὡς τοῦτο καταστῆ τοιοῦτον ὑπὸ τῶν ἀρχηγόνων ἡμῶν διαθέσεων. Ἐὰν δὲ μὴ ὑπῆρχεν ὁρεξίς τις προηγουμένη τῆς φιλαυτίας, ἢ ροπὴ ἐκείνη οὐδέποτε θὰ ἐξεδηλοῦτο ἐνεργὸς καὶ ἐντονος» κλ.

1) *Ladd*, *Psychology*, σελ. 566. «Ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ οἱ ἄνθρωποι συναισθάνονται καὶ διαγοῦνται ἀμέσως περὶ ἑαυτῶν πολὺ ἕλαττον ἢ ὅσον συνήθως νομίζεται».

λοπατρίας τὰ ὄπλα, ἵνα προκινδυνεύσῃ ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ χώρας, ὑπείκει εἰς τινὰ ἀντιδιαφελέη ἐλατήρια. Τῷ ὄντι δὲ καθὼς τὰ ποτελέσματα τείνουσιν εἰς τὸ ἴδιον ἀγαθὸν ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ εἰς τὸ κοινὸν πάντων, οὕτω καὶ τὰ ἐλατήρια δύνανται νὰ εἶναι ἰδιοφελῆ ἅμα καὶ κοινωφελῆ. Πλανώμεθα δὲ νομίζοντες, ὅτι πᾶσα πράξις ἐν ἑξει μόνον ἐλατήριον¹⁾. Πλείονα ἐλατήρια συνεισφέρουσιν ἀσκοῦσι ροπὴν πρὸς τὴν βούλησιν καὶ κινουσὶν αὐτὴν εἰς τὸ πράττειν. Πᾶς ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ μὲν νὰ ζῇ, ἀλλὰ θέλει ὥστε καὶ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ νὰ ζῇ; θέλει νὰ εἶναι χρήσιμον μέλος τῆς κοινωνίας, νὰ βοηθῇ τοὺς ἄλλους. Δὲν ζῇ μόνον πρὸς ἑαυτόν. «Ἐν τῷ στήθει ἡμῶν, λέγει ὁ Hume, ἐμφωλεύει στοργή τις, καίτοι σὺχί μεγάλη, ἐγκρύπτεται σπινθήρ τις φιλίας πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος, μῦρον τι περιστερᾶς συμπεφυρμένον ἐν τῷ ψυχικῷ ἡμῶν ὀργανισμῷ μετὰ στοιχείων λύκου καὶ ὄφεως. Καὶ ἂν τὰ γενναῖα ταῦτα συναισθήματα ὑποτεθῇ ὅτι εἶναι τόσον ἀσθενῆ, καὶ ἂν εἶναι τόσον ἀνεπαρκῆ νὰ κινήσωσι καὶ χεῖρα ἢ δάκτυλον τοῦ σώματος ἡμῶν, ὀφείλουσιν ὅμως νὰ διευθύνωσι τὰς προαιρέσεις τῆς ψυχῆς ἡμῶν, καὶ ἐκεῖ, ἔνθα τὰ ἄλλα πάντα εἶναι ἴσα, νὰ παράγωσιν ἤρεμον προτίμησιν τοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὠφελίμου καὶ χρήσιμου ἀντὶ τοῦ βλαβεροῦ καὶ ἐπικινδύνου»²⁾.

Ἐνδὸς ἐκάστου ὁ προορισμὸς εἶναι νὰ ζῇ αὐτὸς καὶ νὰ ποιῇ καὶ τοὺς ἄλλους νὰ ζῶσιν. Αἱ ὀρμαὶ τούτου στρέφονται πρὸς τὴν συντήρησιν ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ εἶδους αὐτοῦ, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἐπίε-

1) Πρὸς Δαρβινοῦ, οὗ ἐμνημονεύσαμεν ἐν κεφ. VIII, § 7 (1).

2) Πρὸς καὶ τμῆμα V, μέρος II, σημείωσις : «Εἶναι περιττὸν νὰ προάγωμεν ἐπὶ τοσοῦτον τὰς ἡμετέρας ζητήσεις, ὥστε νὰ ἐρωτῶμεν διὰ τί εἰμεθα φιλόανθρωποι ἢ συμπαθητικοὶ τῶν ἄλλων. Ἄρκει, ὅτι διὰ τῆς ἐμπειρίας κατέστη ἡμῖν γνωστὸν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀρχὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐν δὲ τῇ ἐξετάσει τῶν αἰτίων ὀφείλομεν νὰ σταθῶμέν που ὑπάρχουσιν ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ γενικαί τινας ἀρχαί, ὧν ἐπέκεινα οὐδεμία ἀρχὴ γενικωτέρᾳ ὑπάρχει ἐλπὶς ὅτι ἂν εὑρεθῇ. Οὐδεὶς εἶναι παντάπασιν ἀδιάφορος πρὸς τὴν ἀλλοτρίαν εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν». Πρὸς Paulsen, Ethik, βιβλ. II, κεφ. VI. Williams, Evolutional Ethics, σελ. 383 κέ. Δαρβινοῦ, Descent of man, κεφ. IV. Simmel, Einleitung in die Moralwissenschaft, τομ. I, κεφ. II. Lipps, Ethische Grundfragen, I.

ται πράξεων τεινουσῶν νὰ σφῆζωσιν ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους. Δὲν ἔχει δὲ χρεῖαν νὰ προγινώσκη ὅτι ἐξ αὐτῶν προέρχονται ταῦτα ἀποτελέσματα, ἀλλὰ δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ὠφελίμου τῶν τοιούτων πράξεων καὶ τότε ἐν συνειδήσει νὰ ἐπιτελῇ αὐτάς, ὅπως πραγματώσῃ τὸ διὰ τούτων διωκόμενον τέλος. Ἡ φύσις πολλάκις ἐργάζεται τρόπον τινὰ ἐν τῷ σκοτεινῷ ὁ σκοπὸς ἐνδέχεται νὰ ἐκπληρωθῇ, ἀγνοοῦντος τοῦ ἀτόμου τίς εἶναι οὗτος ἢ μὴ διώκοντος αὐτὸν ἐν ἐπιγνώσει.

7. **Φιλανθία καὶ συμπάθεια.**— Ἄλλ' ἄρα γε δὲν εἶναι, ἴσως ἐρωτήσῃ τις, ἡ συνειδητὴ ἐπιθυμία τοῦ ὠφελῆσαι ἑαυτὸν ἰσχυρότερα ὡς ἐλαττέριον ἢ ἡ τοῦ εὐεργετῆσαι τοὺς ἄλλους; Ὁφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν καθ' ὅλου εἶπειν τοῦτο. Τὸ ἄτομον ἐπιθυμεῖ πρῶτα πάντα νὰ ζῇ, εἶτα δ' ἐπιθυμεῖ νὰ ζῶσι καὶ οἱ ἄλλοι. Τοῦτο οὕτως ἔχει. Πᾶς ἕκαστος κατ' ἀνάγκην ποιεῖ πράξεις συντελούσας εἰς τὴν αὐτοσυντηρησίαν καὶ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἄριστα τὸ ἔργον ἐπιτελεῖται παρὰ τοῦ ἄμεσον ἔχοντος πρὸς τοῦτο διαφέρον. Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω παρετηρήθη, αἱ εἰς πραγμάτων τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ τείνουσαι πράξεις δὲν ἐναντιοῦνται ἀναγκαίως πρὸς τὰς τῶν ἄλλων. Δύναται νὰ προάγῃ ἑαυτὸν χωρὶς νὰ συγκρούηται πρὸς τοὺς ἄλλους· τῷ ὄντι προνοῶν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἑαυτοῦ συμφερόντων προάγει οὐκ ὀλίγον τὰ συμφέροντα τοῦ ὅλου, οὗ εἶναι μέρος, καὶ ἅμα καθίσταται ἱκανὸς ἀμεσώτερον ἄλλους νὰ εὐεργετῇ¹⁾. Ἄλλ' ὑπάρχει σημεῖον, οὗ ἐπέκεινα αἱ τοῦ ἀτόμου ἀξιώσεις δὲν δύναται νὰ ἐκπληρῶνται δίχα βλάβης τῶν ἄλλων. Ἡ συνειδητὴ ἀνθρώπου τινὸς ἐπιθυμία τοῦ νὰ ὠφελήσῃ ἑαυτὸν ἐνδέχεται νὰ καταστῇ τόσον ἰσχυρὰ ἢ οἱ ἔξωθεν ὄροι νὰ ποθῶσι τοιοῦτοι, ὥστε νὰ εἰσενέγκωσιν αὐτὸν εἰς πειρασμὸν νὰ ἐπιζητήσῃ

1) Ὁ Ἀριστοτέλης διεξερχόμενος τὸ ζήτημα : πῶς δεῖ τινα φιλαυτον εἶναι (Ἡθ. Νικομάχ. 1168b, 12 τέ.), ἐπάγεται : « Ὡστε τὸν μὲν ἀγαθὸν δεῖ φιλαυτον εἶναι (καὶ γὰρ ὀνήσεται τὰ καλὰ πράττων καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελήσῃ), τὸν δὲ μοχθηρὸν οὐ δεῖ (βλάψῃ γὰρ ἑαυτὸν καὶ τοὺς πέλας, φάλοισι πάθειν ἐπόμενος)· τῷ μοχθηρῷ μὲν οὖν διαφωνεῖ ἃ δεῖ πράττειν καὶ ἃ πράττει· ὁ δὲ ἐπεικῆς, ἃ δεῖ, ταῦτα καὶ πράττει ».

τὴν ἰδίαν εὐτυχίαν ἐπὶ βλάβῃ τῆς τῶν περὶ αὐτὸν¹). Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀποτελέσματος τούτου καὶ πρὸς περιορισμὸν ἐνὸς ἐκάστου παρήχθη ὁ ἠθικὸς νόμος, ὅστις πάλιν ἤγαγεν εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἠθικῶν συναίσθημάτων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ ἠθικότης εἶναι ἀπότοκος τῆς πρὸς ἀλληλα συγκρούσεως τῶν συμφερόντων τῶν ἀνθρώπων ἐκάστων. Ἐάν τις ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι βλάβη ἕτερον, ἀγανάκτησις μὲν καταλαμβάνει τὸν ἕτερον τοῦτον, συμπαθητικὴ δὲ δυσφορία πάντα τοὺς ἀμερολήπτους θεατάς. Ἀπὸ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ συναίσθημάτων καὶ ὁρμῶν ἐκ τῆς τοῦ βλάπτοντος φιλαυτίας ἐπεγειρομένων ἔλαβον γένεσιν τὰ ἐπιτάγματα: ὀφείλεις, δὲν ὀφείλεις. Τοῦ χρόνου δὲ προϊόντος ἀναπτύσσονται, ὡς ἤδη ἐρρήθη, τὰ ἠθικὰ συναίσθηματα, ἅτινα ἐπέρχονται εἰς βοήθειαν καὶ σωτηρίαν τῶν συμπαθητικῶν συναίσθημάτων κινδυνεύοντων νὰ καταπνιγῶσιν ὑπὸ τῆς φιλαυτίας. Ἐάν οἱ ἄνθρωποι ἐφιέμενοι τοῦ ζῆν μὴ περιήρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς ἀλλήλους, οὐδεμία θὰ ἦτο χρεία τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Τὰ δὲ ἠθικὰ παραγγέλματα σκοποῦσι νὰ κωλύωσι διαγωγὴν καθιστώσαν ἀδύνατον τὸν κοινωνικὸν βίον, μᾶλλον δὲ τοιαύτην διαγωγὴν, ἣν ὁμᾶς ἀνθρώπων διὰ τῆς ἐμπειρίας ἢ διὰ τῆς σκέψεως εὑρεν ἀντικειμένην πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς²).

8. **Ἡθικὸν ἐλατήριον καὶ ἠθικὴ πράξις.**— Οἱ ἄνθρωποι λοιπὸν οὔτε ἀπλῶς φίλαυτοι εἶναι οὔτε ἀπλῶς φιλάλληλοι, εἴτε ἐκ τῶν ἐλατηρίων κρίνομεν τὴν διαγωγὴν αὐτῶν εἴτε ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων. Δυνάμεθα δὲ νὰ ἐρωτήσωμεν: (α) πῶς ὀφείλουσι νὰ συναισθάνωνται, ὅπως καλῶνται ἠθικοί, καὶ (β) πῶς ὀφείλουσι νὰ πράττωσιν, ὅπως καλῶνται ἠθικοί;

(1) Ὁ Schopenhauer ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδεμία πράξις ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν μὴ οὕσα τὸ ἀποτέλεσμα καθαρῶς φιλαλλήλου συν-

1) Ἐνδέχεται ὡσαύτως τὸ μὲν συμπαθητικὸν ἀνθρώπου τινὸς συναίσθημα νὰ παρακινήσῃ αὐτὸν εἰς πράξεις βλαβερὰς τῇ κοινωνίᾳ, ἡ δὲ φιλαυτία αὐτοῦ νὰ ποδῆ τούτῳ ἐπιζήμιος. Ὅσακις δ' αἱ πράξεις αὐτοῦ τείνουσιν εἰς βλάβην τῆς κοινωνίας, ἀποδοκιμάζονται.

2) Πρὸβλ. τὴν ἐμὴν περὶ «Ἡθικοῦ Νόμου» πραγματείαν ἐν International Journal of Ethics, Ἰαν. 1960.

αισθήματος μηδὲ γενομένη ἐπ' ἀγαθῷ ἢ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν συμφορῶν τῶν ἄλλων. Ἐὰν δὲ τὸ τῆς ἐμῆς πράξεως ἐλαττήριον εἶναι ἢ ἰδίᾳ ἐμοῦ εὐτυχία, ἢ πράξις μου οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Ὁ δὲ Φίχτιος ἐτόλμησε νὰ εἶπη : « *Μία μόνον* ὑπάρχει ἀρετή, καὶ αὕτη εἶναι τὸ νὰ ἐπιλανθάνηται τις ἑαυτοῦ ὡς προσώπου· *μία μόνον* κακία, τὸ νὰ διανοηταί τις περὶ ἑαυτοῦ. Ὁ καὶ ἐλάχιστα περὶ τοῦ οἰκείου ἐγὼ διανοούμενος καὶ ζῶν, ὑπαρξίν καὶ ἰδίαν ἑαυτοῦ εὐαρέστησιν οἵανδῆποτε πλὴν τῆς τοῦ γένους ποθῶν, εἶναι τρισάθλιος, ταπεινός, φαῦλος καὶ οὐτιδανός»¹⁾.

Αὕτη εἶναι κατ' ἐμὴν γνώμην μονομερὴς τις ἐκδοχή. Τὸ ἀμφισβητούμενον ἐνταῦθα εἶναι οὐχί. ποῖον ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ ἐλαττήριον ἀνθρώπου τινός, ὅπως ὑπὸ τοῦ δεινός ἢ τοῦ δεινός θεωρηταί ἠθικός ; ἀλλὰ : ποῖον ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ ἐλαττήριον, ὅπως κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ γένους θεωρηταί ἠθικός ; Ἄλλὰ μόνον πράξεις ἐκ καθαρῶς ἑτερωφελῶν προερχόμεναι ἐλατηρίων ἐπαινοῦνται ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ;

Τοῦτο δυσκόλως δόναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν. Πρῶτον μὲν κρίνομεν, ὡς εἴρηται ἤδη, περὶ τῶν πράξεων ὑποκειμενικῶς καὶ ἀντικειμενικῶς²⁾. Νομίζομεν πολλάκις πράξιν ἀντικειμενικῶς ἠθικὴν οὐδόλως ἀποβλέποντες εἰς τὰ ἐλαττήρια αὐτῆς. Ἐπειτα δέ, καθὼς ἐπίσης ἐλέγχθη, τὰ ἡμέτερα ἐλαττήρια εἶναι πάντοτε ἐπιπλοκα· οὐδέποτε εἶναι οὔτε ἀπολύτως ἰδιωφελῆ οὔτε ἀπολύτως κοινωφελῆ, ἀλλὰ μεικτά. Δὲν ὀνομάζομεν τινὰ ἀναγκαίως ἀνήθικον ὡς φροντίζοντα περὶ τῆς ἑαυτοῦ εὐτυχίας, καθάπερ ὁ Φίχτιος ἀξιοί, οὐδ' ἀποκαλοῦμεν πράξιν προκύπτουσαν ἐκ τῆς μείξεως φιλαύτων καὶ φιλαλλήλων συναισθημάτων ἀνήθικον. Ἐπαινοῦμεν ἄνθρωπον ὄντα φιλόπονόν καὶ ὠφελίμον, διότι θέλει νὰ συντηρήσῃ ἑαυτὸν καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Δὲν εἶναι δ' ἐπιναγκῆς νὰ ποιῇ τις, ὅτι ποιεῖ, μόνον ἐκ καθαρῶς κοινωφελοῦς ἐλατηρίου. Δύναται νὰ πράττῃ τις ἐκ συναισθήματος τοῦ καθή-

κοντος, ὡς ἐν τῷ περὶ συνειδήσεως κεφαλαίῳ ἐδείξαμεν καὶ ὡς ὁ Κάντιος λέγει ὅτι ὀφείλει νὰ πράττη, ὅπως ἡ πράξις αὐτοῦ ἔχη καθ' ὅλου ἠθικὴν ἀξίαν.

Ἄλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι, ἐὰν τὸ ἐλαττήριον αὐτοῦ ἦτο ἀπολύτως ἰδιωφελές, τ.ἔ. ἐὰν ἐποίει ὅ,τι ἐποίει, μόνον ἵνα ὠφελῆ ἑαυτόν, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς τῶν ἄλλων εὐπραγίας καὶ δυσπραγίας, ἐὰν μηδὲνα εἶχεν ἐν ἑαυτῷ σπινθήρα συμπαθητικοῦ συναισθήματος, δὲν θὰ ἐνομιζομεν αὐτὸν ἠθικὸν ἄνθρωπον. Τῷ δὲν θὰ ὑπελαμβάνομεν αὐτὸν ἀνώμαλόν τινα ἄνθρωπον, χαρακτηῖρα διάστρῳφον. Ὁ δὲ τούτου λόγος ζητητέος ἴσως ἐν τῷ ὅτι ὁ ἀπολύτως φιλαυτός θὰ ἦτο ἐπιτίδειος νὰ καταστήσῃ εἰς κίνδυνον τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἄνθρωπος διηνεκῶς περὶ ἑαυτοῦ καὶ μόνον περὶ ἑαυτοῦ βουλευόμενος, καὶ ἐὰν εἶναι εἰς ὑπερβολὴν εὐσύνητος καὶ ἀγχίνους, θὰ βλάβῃ τοὺς ἄλλους. Ἐὰν δὲ πάλιν συναισθήματα τῆς συμπαθείας καὶ ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ τὰ τῆς ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας, ἀποδοκιμασίας καὶ ὑποχρεώσεως θὰ τείνωσι νὰ μετατρέψωσι τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ κοινωφελέστερον καὶ οὕτω θὰ προαγάγωσι τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν. Οἱ ἠθικοὶ λοιπὸν σκοποὶ δύνανται κάλλιστα νὰ ὑπηρετῶνται ὑπ' ἀνθρώπων, οἵτινες πλὴν τῶν φιλαύτων συναισθημάτων καὶ ὁρμῶν αὐτῶν ἐμφοροῦνται καὶ συμπαθητικῶν συναισθημάτων καὶ κλίσεων. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ἐκτιμᾶται καὶ διὰ τοῦτο πράξεις ἐκ καθαρᾶς φιλαυτίας προσρχόμεναι πολλάκις θεωροῦνται ὡς μὴ συντελοῦσαι εἰς τὸν ἠθικὸν σκοπὸν. Ἄλλὰ δὲν πρέπει ν' ἀμνημονώμεν : (α) ὅτι ἡ φιλαυτία εἶναι οὐχὶ ἐπίμορφος ἠθικῶς, ἐφ' ὅσον δὲν συγκρούεται πρὸς τὴν φιλαλληλίαν· (β) ὅτι συνεργαζομένη μετὰ τῆς φιλαλληλίας πρὸς παραγωγὴν ἀγαθῶν αποτελεσμάτων ἀξιούται ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας· (γ) ὅτι, ὅταν ἡ ἀπουσία τῆς φιλαυτίας εἶναι παραίτιος βλάβης, ἡ ἔλλειψις αὕτη κατακρίνεται. Ὁ αὐτοκτονῶν, ὅστις οὐδόλως φροντίζει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σώματος, τυγχάνει τῆς ἠθικῆς ἀποδοκιμασίας τῶν ἀνθρώπων.

(2) Τινὲς διατείνονται, ὅτι ἡ εὐδαιμονία τῆς ἀνθρωπότητος κάλλιστα τελεσιουργεῖται διὰ τῆς ἀνεμποδίστου καὶ ἐλευθέρως

ἐνεργείας τῆς φιλαυτίας¹). Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πληροῖ τὴν ἔμφυτον αὐτῷ ἐπιθυμίαν τῆς δυνάμεως, ὀφείλει νὰ ζητῇ χάριν ἑαυτοῦ, οὐχὶ χάριν ἄλλων καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέπη εἰς ἑαυτὸν νὰ κινῆται ὑπὸ συμπαθείας ἢ οἴκτου, ἧτις εἶναι ἀρετὴ τῶν ἀσθενῶν. Δίκαιον δὲ εἶναι πᾶν τὸ ἐπαυξάνον τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συνείδησιν τῆς δυνάμεως, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς δυνάμεως καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Οἱ ἀδύνατοι καὶ ἄρρωστοὶ ἄς ἀπολεσθῶσι, πρὸς τοῦτο δὲ ἄς βοηθῶμεν αὐτούς. Ὁ ἰσχυρότατος ὀφείλει νὰ ἄρχῃ, ὁ ἀδύνατος νὰ ὑπακούῃ. Ὁ ἀναρχικὸς καὶ ὁ χριστιανός, λέγει ὁ Nietzsche, εἶναι ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης πεποιημένοι: ἀμφότεροι εἶναι ἐρριζωμένοι ἐν τῇ συμπαθείᾳ καὶ πειρῶνται νὰ νανασκόπτωσι τὴν πρόοδον τοῦ ἀτόμου. Παραπλήσια δοξάζουσι καὶ τινες τῶν ἀνελικτικῶν. Τὸν βίον διέπει ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν καὶ οἱ περὶ τὴν πάλιν ταύτην ἐπιτηδειότατοι καὶ εὐαρμοστοτάτοι εἶναι οἱ ἐπίλεκτοι (ἢ ἐπιβίωσις τοῦ εὐαρμοστοτάτου). Μόνον δ' ἐὰν ἡ ἀρχὴ αὕτη καταστῇ δυνατὸν νὰ ἐπικρατήσῃ ἀκωλύτως, θὰ ἐπιτευχθῶσι τὰ ἄριστα ἀποτελέσματα. Ἡ φιλαλληλία εἶναι μέσον φθορᾶς, οὐχὶ σωτηρίας τοῦ γένους, διότι ποιεῖ δυνατὴν τὴν ἐπιβίωσιν τῶν ἀσθενῶν, πάντων τῶν μὴ πρὸς τὸ περιέχον προσηρμοσμένων καὶ ὑκειωμένων ἀτόμων. Ἐὐμετέρον συμπαθητικὸν συναίσθημα ὀτρύνει ἡμᾶς, ὅπως ἐπιμελώμεθα καὶ σφύζωμεν τοὺς ἀδυνάτους, τοὺς ἀρρώστους, τοὺς ἀναπήρους, τοὺς παράφρονες, στοιχεῖα δὲ γινόντων τοῦ ὄχλου, ἅτινα ἡ ἐλευθέρα ἐνέργεια τῆς φιλαυτίας ἤθελεν ἐκκριζώσῃ καὶ ὀφείλει νὰ ἐκριζώσῃ πρὸς διαμόρφωσιν καὶ τελείωσιν τοῦ γένους.

Πρὸς ταῦτα ἀποκρινόμεθα: Ἡ ἀνθρωπίνη φυλὴ οὐδόλως θὰ ἐξικνεῖτο εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς δίχα τῆς βοηθείας τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος καὶ τῆς συνεργασίας. Ἡ κοινωνικὴ ὀρμὴ ἐν τοῖς ζῴοις ποιεῖ αὐτὰ ἱκανὰ πρὸς συνεργασίαν καὶ ἡ τάσις αὕτη πρὸς συνεργασίαν καθιστᾷ αὐτὰ ὑπέρτερα ἄλλων εἰδῶν ζῴων. Ἐν τῇ ἐνώσει ἢ ἰσχύς. Ὁμᾶς

1) Λ. Χ. ὁ Στίρνερ, Der Einzige und sein Eigentum, καὶ ὁ Nietzsche.

ἀνθρώπων κατορθοῖ πλείονα ἢ ἕκαστος χωρίς. Ἐὰν μὴ ὑπῆρχει ἐν τῇ φυλῇ φιλαλληλία, τί θὰ ἐγίνοντο οἱ ἔκγονοι; Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχη βίας κοινωνικός, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι μὴ ἐπεθύμουν νὰ συμβιωτεύωσι μετὰ τῶν ὁμοίων; ἢ δὲ πρὸς ἑνωσιν μετὰ τοῦ συγγενοῦς αὕτη τάσις δὲν εἶναι φιλαλληλία;

Συμπάθεια καὶ συνεργασία· εἶναι πρὸς τὸ γένος ὠφέλιμοι. Ἐὰν δὲ μὴ ἦσαν, ἢ ἐὰν ἦσαν βλαβεραί, θὰ ἐγίνοντο ἐκποδῶν. Ἄλλ' αἱ συμπαθητικαὶ ὀρμαὶ προδήλως οὐ μόνον δὲν ἐξασθενοῦσιν, ἀλλὰ γίνονται ἰσχυρότεραι. Ἀκρατὸς συμπάθεια εἶναι φυσικῶ τῷ λόγῳ τῶσον ἐπικίνδυνος, ὅσον καὶ ἄκρατος φιλαυτία. Οὔτε αἱ φίλαυτοι οὔτε αἱ συμπαθητικαὶ ὀρμαὶ ἡμῶν εἶναι καθ' ἑαυτὰς ἀγαθαὶ ἢ κακαί, γίνονται δὲ τοιαῦται διὰ τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἐλέγχου τοῦ λόγου. Ἀλόγιστος συμπάθεια εἶναι κακὴ καὶ πρὸς τὴν φυλὴν βλαβερὰ καὶ πρέπει νὰ γίνεταί ἐκποδῶν, καθάπερ καὶ ἀλόγιστος φιλαυτία. «Ἡ κοινωνικὴ ἁρμονία εἶναι ἀνέφικτος, ἐὰν ἕκαστος δυσάπαλλάκτως ἐπιμένῃ ἐν τῇ ἀναρμόστῳ καὶ ἐκμελεῖ διαγωγῇ αὐτοῦ, γίνεταί δὲ ἐφικτὴ μόνον διὰ τοιαύτης κατὰ μικρὸν διαμορφώσεως ἕξεων καὶ ἐπιθυμιῶν, ὥστε κατὰ φυσικὴν ὀργάνωσιν τὰ ἄτομα νὰ συνάδωσι καὶ νὰ συναρμόττωνταί πρὸς ἄλληλα. Αὕτη εἶναι τῆς κοινωνικῆς ἀνεπίξεως ἡ ἱστορία: ἕκαστος δηλονότι, καίπερ πάντοτε καθορίζων τίνες εἶναι αἱ ἴδιαι αὐτοῦ χρεῖαι, διότι προφανῶς δύναται νὰ πράττῃ τοῦτο κάλλιστα, ὅμως κατὰ τὴν πλήρωσιν αὐτῶν πολλαπλασίως μὲν ἐπικουρεῖται διὰ τῆς συνεργασίας, πολλαπλασίως δὲ καὶ αὐτὸς ἀντεπικουρεῖ. Πρὸς δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Σπενσέρου καὶ ἄλλων κατειλεγμένα ὠφελήματα τῆς φιλαυτίας ἡδυνάμην νὰ ἀντεπιδείξω τῆς φιλαλληλίας τὰ ὠφελήματα· διότι μόνον διὰ συνεργασίας δύναται ἕκαστος νὰ πορίζηται τὰς ἡδονάς, αἵτινες ἴδον εἶναι συχνότατα αὐτῷ ἀνέφικτοι· μόνον δι' αὐτῆς ἢ κοινωνίᾳ δύναται νὰ προβιδάζηται· αἱ δὲ τέρψεις τῆς φιλαλληλίας εἶναι αἱ ὑψίσται καὶ ἀσφαλέσταται. Ὁ φίλαυτος, καθάπερ καὶ ὁ στερητικὸς, θὰ ψεύσῃ μὲν τῶν ἐλπίδων καὶ θὰ ζημιωθῇ, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐπιλίπη αὐτὸν τὸ καταφύγιον τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἐνδύμεως τοῦ ἀνευρίσκειν εὐτυχίαν ἐν τῇ εὐτυχίᾳ τῶν ἄλλων. Τίς μὲν γεθεῖς ποτε τῶν ἡδονῶν τῆς συμπαθείας θάντικατήλλαττε καὶ αὐτὰς τὰς ἀπὸ ταύ-

της ταλαιπωρίας πρὸς τὴν κτηνώδη ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀδιά-
 τρεπτον φιλαυτίαν τοῦ ἀγρίου ; Τίς δ' ἀπολαύσας τῶν εὐφροσυ-
 νῶν τῆς ὑψίστης καὶ μάλιστα ἀιδιωφελοῦς ἀγάπης θάντῆλλαττε
 ταύτας ἀντὶ τῶν ἀχαλινώτων καὶ ἐξιτήλων τέρψεων τοῦ φαύλου ;
 Αἱ εὐφροσύναι αὗται μάλιστα καθιστῶσι τὸν βίον πολυτίμητον
 καὶ πολυσήμαντον· διὰ τῆς κοινωνικῆς ἀναστροφῆς καὶ τῆς φι-
 λαλληλίας, διὰ τῆς ἐν τῇ πράξει καὶ τῷ συναισθήματι συνεργα-
 σίας ἀποβαίνει κυρίως ὁ ἄνθρωπος δύναμις ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐλλ'
 ὁ ἐπιδεκτικὸς ὑψηλοτέρας συμπαθείας εἶναι ἀνεπιδεκτὸς ἰδιωφε-
 λοῦς ὑπολογισμοῦ τῶν πρὸς αὐτὸν ὠφελημάτων ταύτης»¹).

(3) Καὶ νῦν ἐξεταστέαι αἱ πράξεις, οὐδαμῶς σκοπομένων
 τῶν ἐλαττηρίων αὐτῶν. Ἄρα γε ἀξιούμεν τὰ οἰκεῖα συμφέροντα
 ἀφεύκτως νὰ θυσιάζωνται εἰς τὰ ἀλλότρια ; Καὶ ὀφείλομεν ἀεί-
 ποτε νὰ προσφέρωμεν τὴν θυσίαν ταύτην, ὅπως ὑπουργῶμεν εἰς
 τοὺς ἠθικοὺς σκοπούς ; Δὲν πιστεύω. Οὐδόλως προσδοκῶμεν παρά
 τις νὰ καταχαρίζηται τὰ ἑαυτοῦ ζωτικὰ συμφέροντα εἰς τὰ
 ἀσήμαντα συμφέροντα ἄλλου. Ὅρθον μὲν καὶ δίκαιον εἶναι νὰ
 θυσιάζηται τις ὑπὲρ τῶν ἀληθινῶν συμφερόντων τῆς ἑαυτοῦ οἰκο-
 γενείας, ἀλλ' οὐδόλως ὀφείλει νὰ θυσιάζηται, ὅπως γυνὴ καὶ τέ-
 κνα ἀπολαύσει πραγμάτων οὐδέποτε πρὸς αὐτὰ προορισθέντων.
 Ὅρθον μὲν καὶ δίκαιον νὰ φειδῆσω τοῦ βίου ἀμυνόμενος ὑπὲρ πα-
 τρίδος, ἀλλ' οὐδεὶς οὐδέποτε δύναται νὰ ξιώσῃ νὰ φειδῆσω ἑμαυ-
 τοῦ, ὅπως σώσω τὸ κυνάριον κυρίας ἀπὸ τοῦ κινδύνου ἐπελαυ-
 νούσης ἀμάξης. Εἶναι μὲν δίκαιον βοηθῶν ἄλλους νὰ στέρῳ ἑ-
 μαυτὸν πολλῶν ἡδονῶν καὶ ἀπολαύσεων, ἀλλὰ δὲν εἶναι δίκαιον
 νὰ καταφθείρω τὴν ὑγίαν μου καὶ νὰ παρακωλύω τὴν ἐμὴν
 πνευματικὴν πρόοδον, ὅπως συντηρῶ ἐκτὸς τοῦ πτωχοκομείου
 οἰνόφλυγα ἀλήτην.

Πρὸς ἔφικιν τοῦ ἠθικοῦ τέλους πρέπει βεβαίως οἱ ἄνθρωποι
 νὰ εἶναι φιλάλληλοι· ὀφείλουσι νὰ ἐργάζωνται ὑπὲρ τῶν ἄλλων
 καὶ νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ θυσιάζωνται ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ δὲν

1) Williams, A Review of Evolutional Ethics, κςφ. VIII, σελ. 513.
 Πρβλ. Paulsen, Ethik, βιβλ. II, κςφ. 6, § 5.

δύνανται ὑπὲρ τῶν ἄλλων να εργαζονται μὴ ἐργασθέντες πρότερον ὑπὲρ ἑαυτῶν. Δὲν δύνανται ὀρθῶς περὶ ἑαυτῶν νὰ φροντίζωσιν, εἰάν ἐν τῇ περὶ τῶν ἄλλων φροντίδι ὑπερβάλλωσι τὸ μέτρον. Δυνάμεθα, νομίζω, νὰ λέγωμεν, ὅτι ἕκαστος ὀφείλει νὰ ἐπιμεληθῆται περὶ τοῦ ἰδίου ἀγαθοῦ, περὶ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς οἰκογενείας, τῶν γειτόνων, τῆς πόλεως, τῆς πατρίδος, τοῦ κράτους, τοῦ ἔθνους αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος καθ' ὅλου. Ὄφείλει νὰ ἐργάζεται βαίνων ἀπὸ τοῦ κέντρου πρὸς τὴν περιφέρειαν, τ.ἔ. νὰ θεραπεύῃ καὶ προάγῃ τὰ ἴδια καὶ τὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ συμφέροντα καὶ εἶτα τὰ τῶν εὐρυτέρων κύκλων. *Charity begins at home*,¹⁾ λέγει ἀγγλικὴ παροιμία («γόνυ ἕγγιον κνήμης» ἢ «κάλιο κακιά παρὰ παιδιά»). «Σοφῶς εἶναι», λέγει ὁ Hume, «παρὰ τῆς φύσεως διατεταγμένον ἰδιωτικαὶ γνωριμίαι καὶ σχέσεις νὰ ὑπερισχύωσι συνήθως καθολικῶν ἀπόψεων καὶ σκέψεων· ἄλλως αἱ κλίσεις καὶ πράξεις ἡμῶν θὰ διεσκορπίζοντο καὶ θὰ πώλλοντο δι' ἄλλειψιν ἀκριβῶς περιορισμένου σκοποῦ. Ὄττω μικρόν τι πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἕγγυς ἡμῶν φίλους εὐεργέτημα γεννᾷ ζωηρότερα συναισθήματα ἀγάπης καὶ ἐπιδοκιμασίας ἢ μεγάλη εὐεργεσία γενομένη εἰς πόρρω ἀφεστῶσαν κοινότητα»²⁾).

9. **Ἡ βιολογία καὶ τὸ μέγιστον ἀγαθόν.**— Καὶ ἡ βιολογία ὑποδηλοῖ πρὸς ἡμᾶς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ βίου καὶ τὸ ἰδεώδες, πρὸς ὃ τεινομεν. Ἐπὶ τῶν κατωτάτων βαθμίδων τῆς ζωῆς ὑπάρξεως ὁ βίος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τροφῆς πορισμὸς καὶ προσταθία ἀποτροπῆς ἐπιβλαβῶν ἔξωθεν ἐπιδράσεων. Αἱ δὲ ψυχικαὶ λειτουργίαι, εἰάν ὑπάρχωσιν, εἶναι ἀπλοῦσταται. Ἀλλὰ κατα μικρὸν ἐπεγείρονται ἔρμαι τοῦ φύλου γενετήσιοι καὶ ὄρμαι κοινωνικαί, ἡ διάνοια ἀναπτύσσεται, καὶ ἔχομεν τὰς πρώτας ἀρχὰς κοινωνικοῦ καὶ διανοητικοῦ βίου, αἷτινες ἐφικνοῦνται τῆς ὑψίστης αὐτῶν βαθμίδος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Προαγομένου τοῦ συνειδητοῦ βίου αἱ καλούμεναι κατώτεραι δυνάμεις ὑπέκουσιν εἰς τὰς ἀνωτέρας,

1) Πρὸςλ. Paulsen, *Ethik*, βελ. II, κεφ. VI.

2) *Principles of Morals*, τμ. V, μερ. II.